

BESZÉLGETÉS KÓSA FERENCCEL

A mécsesről a filmkameráig

SZEKFÜ ANDRÁS

EGY 1974-ES, EDDIG PUBLIKÁLATLAN BESZÉLGETÉS RÉSZLETÉVEL EMLÉKEZÜNK KÓSA FERENC KOSSUTH-DÍJAS FILMRENDEZŐRE, A 60-AS ÉVEK ÚJHULLÁMÁNAK EGYIK MEGHATÁROZÓ MESTERÉRE.

1 937-ben születtem a nyírségi tanyavilágban, és ott is éltem 10 éves koromig. Ez a tíz év mindenképpen meghatározó az életem alakulására, legfőképpen azért, mert a mi tanyasi életformánk nem volt tipikus. Nincstelenek voltunk, tehát nem volt se pénzünk, se földünk, se házunk. Nagyanyám házában laktunk, egyetlen szobában, s miután nem volt földünk, apám bejárt a városba dolgozni. Vándormunkás volt, nyáron építkezésekhez járt, télen favágásra, ilyesmire, ami adódott téli időszakban. Elképzelhetetlen szegénységben éltünk. Ha erre visszagondolok, akkor eszembe jut, hogy gond volt egy ceruza megvásárlása is. Vagy például egy új cipő, hát arról nem is beszélve. Ezt a szegénységet már a háború után is nem nagyon ismerik. A háborúval egy időbe eső gyerekkor és a szegénység igen nagymértékben meghatározott. Azt lehetne mondani, hogy „biológiailag baloldali” nevelt. Ami furcsa kifejezés és tudományosan nyilván nem állná meg a helyét, de mégis csak ez rá a szó.

Az első elemibe úgy jártam, hogy ahonnan elindultam, ott németek voltak, aztán beértünk a városba és ott a város határán már szovjet csapatok álltak, tehát lényegében a fronton járkáltunk át. Az úton kilótt tankok, ágyúk, hullák heverték mindenütt. Ez 1944 őszén volt. Így jártunk haza is, mentünk az országút mellett, és hogyha éppen lőttek, akkor arrább húzódtunk, és az akácosba elbújtunk, lehasaltunk. Mi már tudtuk, hogy mit kell ilyenkor csinálni. Ha például tankcsata volt, akkor összeszedtük a lövedékek hüvelyét és vittük az iskolába, csereberéltük. Nagyon fontosnak érzem, hogy egyszerre ismerkedhettem

betűvetéssel és a háborúval, és mindezt a szegénység közegében, tehát a teljes kiszolgáltatottság és a teljes védtelenség állapotában.

• *Édesapát elvitték katonának?*

Nem a háború elején, hanem 1942-ben sorozták be őt, de lehetősége volt arra, hogy ha hadigyárba megy el munkásnak, akkor felmentést kap. Felkerült az ún. Horthy-ligetre, Csepel-szigetre egy repülőgyárba. Ott volt két éven át és az elbeszélései szerint szörnyűbb volt mindenféle háborúnál, mert állandóan bombázták őket és a veszteségszázalékok olyan magasak voltak, ami a háború néhány ütközetét leszámítva nem volt általános. Ő is teljesen védtelenül állott szemben ezzel az egész háborúval, meg háborús apparátussal, de volt egy elve, hogy semmiképpen nem fog fegyvert, nem öl embert. És ennek érdekében mindenre hajlandó volt. Még erre az agyonbombázásra is inkább hajlandó volt. Emögött nem álltak valóságos meggyőződések. Apám nagyon halk szavú, csöndes, akaratos ember és hiányzik belőle teljes mértékben mindaz, amit katonásdinak nevezünk, a győzelmi szándék, egyebek. Érdekes módon az a nacionalista, vagy fasiszta demagógia, amely milliókat tévesztett meg, az apámat egyetlen pillanatra sem, még csak meg sem környékezte, meg sem érintette. Egészen kivételesen érintetlen maradt ezektől. Amikor hallotta, hogy a Nyírséget már elfoglalták a szovjet csapatok, akkor gyalog hazaindult, és keresztüljött mindenféle fronton és mindenféle életveszélyen. Jött az országút közepén. Csodába illő dolog, hogy a német, a magyar, az orosz fronton, hogyan lehetett háromszáz ki-

lomért keresztülgyalogolni és mégis életben maradni, anélkül, hogy egy pillanatra elbújt volna, vagy egy pillanatra letagadta volna, hogy ő tulajdonképpen hová megy. Szőkevény volt, a tisztességébe menekült.

• *Ezek szerint akkor lényegében két vagy három éven át az édesanyád és nagyanyád gondjaira voltál bízva. Testvéreid vannak?*

Igen. Hárman voltunk testvérek, egy bátyám meghalt és egy él. Én voltam a legkisebbik fiú. Különlegessége még az életemnek, hogy mikor aztán a negyvenes évek végén beköltöztünk a városba, Nyíregyházára, akkor két stráfkocsival költözködtünk, és a két stráfkocsi tulajdonképpen könyvvel volt tele. Mert anyám a rettenetes szegénységünkben minden pénzt könyvekre költött, noha mondom, hogy semmink nem volt. Egy szekrény, egy asztal, meg három hokedli volt a bútor, amivel beköltöztünk, de ehhez hozzá kell még számítani kétháromezer kötet könyvet. Oda kell ezt elképzelni a nyírségi tanyavilágba, ahol nem volt villany se, hanem petróleumlámpával, meg gyertyával, méccessel világítottunk, hogy mit jelentett ottan 3000 könyv, mégpedig értékes irodalom. Ez különleges dolog volt, úgy, hogy mihozzánk, anyámhoz, anyám könyvtárába sokan jártak a környékről, még a városból is kijöttek és anyám mindenkinek adott kölcsön. Jöttek oda parasztok, mindenféle mezőgazdasági cselédek, szegény emberek és elkérték anyámtól a könyveket, elvitték, elolvasták és anyám mindig vissza is kérdezte tőlük, hogy tényleg elolvasták-e.

• *Hogyan lett édesanyád ilyen ember?*

Ez egészen különleges dolog, nem is tudom pontosan, de kicsi gyerekkora óta mindig olvasott és bolondja volt a könyveknek. Árva gyerek volt, csak négy elemije volt, de aztán később, épp a háború alatti években rászánt egy évet, és akkor egy év alatt elvégzett négy polgárit, de tulajdonképpen már akkor, amikor bement az első órára, a tanárok már felajánlották neki a negyedik polgárit, és azt mondták, ha akarja, akkor adnak neki érettségit is, mert az irodalmi tájékozottsága olyan hihetetlen volt. Később, amikor Csoóri Sanyi-val lementünk hozzá, és beszélgettünk görög irodalomról, meg Thomas Mann-ról, meg Dosztojevskijről, akkor az elképzelhetetlenül izgalmas volt. Nem akarták elhinni a barátaim, hogy ilyen

egyáltalán létezik. Miközben anyám dolgozni járt (nagyanyámnak volt egy kicsi földje, másfél hold, hát azt művelgette), aközben éjjel mindig fönnmaradt és olvasott. Rendszeresen és tudatosan. A görög mitológiát ugyanolyan pontosan ismerte, mint a zöldségtermesztés hétköznapijait. A moslékkeverést ugyanúgy tudta csinálni, mint ahogy Dosztojevszkij dramaturgiáját ismerte. Kivételes ember volt.

Tehát gyermekkorunktól kezdve állandóan könyvek között éltünk, szegénységben és könyvek között. És ez nem ugyanaz, mint hogyha az ember beleszületik egy jól felszerelt könyvtárba. A könyveknek egy mitikus értékrendje alakult ki nálunk. Innen eredt, hogy később, hatodikos koromtól kezdve mindig vonzódtam az íráshoz. Középiszkolában, már második koromban országos irodalmi versenyeken vettem részt, nyertem is, és egyáltalán közel kerültem mindenféleképpen az irodalomhoz. 1952-1956 között jártam középiszkolába, olyan idők voltak, amikor az iskola nem nyújtott objektív tájékoztatói lehetőséget a történelmet és más kérdéseket illetően. Az iskolában a legtöbbet egy magyartanártól kaptam, akivel már első évtől kezdve nagyon jó barátságba kerültem. És még egy dolgot adott az iskola: rengeteget kirándultunk. Valamilyen különös politikai érzékkel a tanári kar elhatározta, hogy szeptemberben, októberben és aztán később április-májusban mindig volt valamilyen tanulmányi kirándulás, a Bükkbe, a Zemplénbe, a Mátrába, és mindenki jelentkezhetett, aki akart. Így alakult ki a harmadik vonzódásom: a természethez való kötődésem, és meg is érlelődött bennem, hogy erdész leszek. Akkoriban úgy képzeltem el az életemet, hogy nappal járom az erdőt, végzem a munkámat, este pedig írok és majd egyszer, amikor idős ember leszek, akkor ezeket a könyveket megjelentetem, mint valami erdőben rejtőző Kafka.

A történelem meghamisításai iránt már harmad-negyedéves koromban igen érzékeny lettem. Többek között mélyen érintett, hogy azt tanultuk: Hitler utolsó csatlósa volt az ország és tulajdonképpen ez egy fasiszta nép, vagy fasiszta nemzet. Emlékszem, hogy az osztályban egy történelem óra után ott maradtunk a srácokkal és megkérdeztem, hogy ki ismer közületek egy igazi fasisztát. Senki nem ismert. Véletlenül

igen szegény társaság volt ez az osztály, de én sem ismertem. Valahogyan azok, akikkel gyerekkoromban összerültem, elkerültek a Donhoz bakának, legtöbbjük talán nem is vitte tovább, mint a fogságig, meg a fagyott lábakig. Igazságtalannak éreztem ezt az általánosító megfogalmazást, de annak éreztük valamennyien. Mint ahogy sok más dolgot is annak éreztünk az idő tájt. Harmadéves voltam, amikor Ratkó Jóska, a későbbi költő, csinált egy irodalmi kört a Kossuth gimnáziumban, nálunk Széchenyiben meg én, így aztán összejártunk. Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sanyi verseit olvastuk és elemeztük. Körülbelül a fordulat évétől, úgy 1953-tól kezdve figyeltünk oda a kultúra mozgásaira. 1956-ban érettségiztünk, ezért '56 ősze ezt az évjáratot nagyon derékba kapta. Akik fölkerültek egyetemre, azok közül sokan meghaltak, vagy elmentek az országból. Azt lehet mondani, hogy ezt az 1956-ban érettségizett korosztályt érintette legélesebben ez a dolog. A nálunk öt évvel idősebbeknek már jobban benőtt a fejük lágya. Éppen 18-19 évesen beleszakadni ebbe a történelmi tragédiába, ez meghatározó élmény volt számomra és szinte rögeszme bennem, hogy erről könyvet kell írni, meg filmet kell csinálni, vagy bármit. Ki kell beszélni magamból mindazt, amit akkor megéltem, mert végül is a háborúban még nagyon gyerek voltam, de itt a felnőtté válás kérdéseit és egyáltalán az embernek és a történelemnek a drámáit egyenesben és már látó szemmel megéltük. Azt hiszem, a mi nemzedékünknek erről kellene beszélni és gondolkodni mindenekelőtt. (Kósa '56-os filmje, *A másik ember* végül 1987-ben készült el. – A szerk.)

• *Te már Pesten voltál akkor?*

Nem, engem nem vettek fel a Bölcsészkarra. Annak ellenére, hogy megnyertem a Rákosi Mátyás tanulmányi versenyt, és felvételi nélkül kellett volna felvenniük az egyetemre. Később is jelentkeztem, második évben is, akkor megmondta nekem egy tanár, hogy azért nem vettek fel, mert a háztömbizalmi nem ajánlott. Nagyon szomorú voltam, és mindenféle munkaköröket kipróbáltam, voltam segédmunkástól kezdve sok minden.

Aztán később beiratkoztam a zeneiskolába, a konzervatóriumba és ott egy év alatt elvégeztem a tíz éves anyagot. Mert a zenéhez tulajdonképpen tényleg

voltak adottságaim és igen gyorsan haladtam. Tanulgattam összhangzattant, zenetörténetet, de érdekes módon leginkább az ütőhangszerek érdekelték. A ritmus állt hozzám legközelebb, ahhoz éreztem igazi kötődést, nem a zenének a dallami oldalához. Gyerekkoromban olyan környezetben éltem, ahol a népdal még élt. Mégpedig szép, régi stílusú népdalok is, hajlításos pentaton dallamok, amelyek közül ma is sok száz úgy van bennem, mint egy-egy szó, amit akkor tanultam. Így a zenével már korábban is foglalkoztam. Tulajdonképpen nyolc éves koromtól, hogyha összeállt valamilyen zenekar, akkor én is elmentem abba muzsikálni, de hát ez azért nem nevezhető zenének, ez csak olyan pénzkeresés volt.

• *Hogyan, miért jelentkeztl végül a Színművészeti Főiskolára?*

1958-ban anyám gyűjtött be a tűzhegyen egy újságpapírral és abban volt egy apróhirdetés, hogy lehet jelentkezni a főiskolára filmrendező szakra. Anyuka azt mondta: ide kellene neked menni.

• *Ő vette észre?*

Ő vette észre, igen. Egyébként vonzódtam az íráshoz is, éjszakánként mindig írtam és általában reggelenként összetéptem. Jobb ízlésem volt, mint amennyire a tehetségemből futotta. Írtam mindenféle novellákat meg darabokat, csak verseket nem írtam soha. De azt láttam, hogy ezek még nem igazán jók. Szegény apám gyanakodott is, hogy valami bajom van, mert esténként följártam a padlásra és elvonultam egy lámpával. Próbáltam írogatni. Később mikor a főiskolára jelentkeztem, akkor éppen napszámos voltam. A zeneiskola mellett elvállaltam egy gyümölcsös telepítését. A gödröket kellett kiásni, vizet hordani, trágyát hordani, elültetni a facsemétét.

A főiskolára tehát jelentkeztem, bár azt mondtam anyámnak, hogy én soha életemben nem láttam filmezést, tehát nem valószínű, hogy engem oda fölvesznek. Biztos a miniszterek gyerekei mennek oda. Meg aztán nem volt nekem pénzem utazásra és akkor küldtem egy levelezőlapot a főiskolára, a tanulmányi osztályra, hogy én soha nem láttam filmezést, csak akkor hívjanak be, hogyha annak ellenére van esély arra, hogy fölvesznek. Azt is megírtam, hogy a háztömbizalmi engem nemigen fog javasolni. No, aztán kaptam egy táviratot a főiskolától, hogy „gyere

RÉGER ENDRE FELVÉTELE

te hülye, csókol anyád, Márta". Ez Jankovics Márta aláírása volt. Ő volt a tanulmányi osztály vezetője. Utána elkezdődtek a felvételi vizsgák, csupa olyan tárgyból, amelyben otthonosan mozogtam: a világirodalom, a zene kérdéseiben. Hegel esztétikáját abban az időben elevebben tudtam, mint ma. Ezt csak úgy példaképpen mondom, de sok mást is olvastam. Volt egy könyvtáros barátom, aki filozófia és művészettörténeti ismereteimet elég tudatosan gyarapíttatta. Mindig kiadta a kötelező irodalmat, hogy mit olvassak el. Én becsületesen el is olvastam, ami abból állt, hogy két vaskos Hegel-kötetet betettem a hátizsákba, elmentem biciklin a Zemplénbe, vagy a Bükkbe kis sátorral és akkor ottan laktam két hétig. Olvasgattam és terveztem az életemet.

Nehéz visszaidézni, hogy mennyit értettem én mindebből, de az biztos, hogy ez rendkívül fogékony időszakban volt, és az egésznek a világát, a feszültségét, a hangzását, a nem tudom micsodáját fogtam én föl. Ha mondjuk valahonnan több mondatot fölolvastak, azt én meg tudtam mondani, honnan olvasták fel.

Tízezer nap
(Bürös Györgyi
és Molnár Tibor)

A vizsgán kellett írni egy novella-félét, filmelemzést, meg egyebeket, és így többször is föl kellett utaznom. Mindig azt éreztem, hogy nem sikerült. Vártam, hogy értesítsenek. Akkor úgy döntöttem, hogy hát nyilván nem sikerült nekem ez a felvételi, röstelkedtem is, és elmentem a Bükk-hegységbe, hogy elintézzem ösztöl az én segéderdészi állásomat, de egyszer csak augusztus végén kaptam egy táviratot, hogy fölvettek a főiskolára.

Így történt, hogy bejöttem a főiskolára, és ott fürödtem először fürdőszobában. Nekem a kollégium olyan előrelépés volt, akkora váltás, életszínvonalban is, hogy azt csak az érti, aki olyan megszűről jött, mint én.

Nem akarom visszavetíteni a később érzett keserűségemet arra a korra vonatkozóan. De volt, ami már akkor szíven ütött, különösen, ha elvittek egy-két ismerős embert, a barátaim édesapját. Egyszerű munkásembereket, mert úgy találták, hogy „az ellenség uszályába kerültek”. 1956 súlyos fordulatot jelentett, mert ezt a gondtalan és szilaj szegénységet, ami egyben nagy szabadságot is jelentett, felváltotta egy másféle

lehetőség, az, hogy itt ebbe bele is lehet halni, hogy nem leszünk mindig gyerekek, hanem bizony lőnek is, és ezen el kell gondolkodni, hogy ki hova lő és miért. Az 1956 utáni két év 1956 jegyében zajlott. Az írásaim is, amiket akkor írogattam, mind e körül, ennek a végiggondolása körül fogantak. Hallottam történeteket, eseményeket, azok foglalkoztattak és többféle változatban próbáltam megfogalmazni, hogy mi is történt itt tulajdonképpen.

• *Nyíregyházán voltak komolyabb harcok?*

Néhány ember meghalt. Egy ízben volt a laktanyánál egy összetűzés, aztán éppen mellettem is meghalt egy ember, a homlokán érte egy golyó, ott Nyíregyházán, a Kossuth téren, de nem valamilyen harc közben, hanem csak ott ácsorgott, vagy tízezer ember, és valahonnét, valami háztetőről valaki lőtt. Később, amikor hallottuk, hogy Pesten nincs élelem és éheznek az emberek, ételmet hordtunk föl, teherautón. De akárhogy gondolkozom, semmi

félelem nem emlékszem, még Pesten sem, noha voltak lövöldözések. Nagyon lelkesen, olyan márciusi hangulatban csináltuk, hogy ez abszolút tiszta ügy. Aztán olyan is előfordult, amit a *Forradás* című filmnovellában meg is írtam, hogy amikor levették a kenyereket, meg a libákat, amiket hoztunk, egyszer csak valamilyen lövöldözéses csetepaté támadt és szaladtak össze-vissza az emberek is meg a libák, és aztán a golyó nem nagyon válogatott, hogy kiket ér. De én nem tudom, kik lőttek. Akárhogyan is próbálok rá visszaemlékezni, mert egyszerűen nem láttam azokat, akik lőttek, különféle pincékből, háztetőkről. Nem tudom, ki kinek vált az ellenségévé. Egyszerre volt képtelen és valóságos. Mindez nagyon mély nyomot hagyott bennem.

• *Amikor melletted meghalt az az ember?*

Az is, meg amikor több ember halálát láttam. Eltemettük egykori iskolatársainkat, a vállunkon vittük őket, amikor hazakerültek halottként. Az viszont már furcsa élmény volt, amikor nálunk a morgósi temetőben eltemettük a Tárnok-testvéreket, akik egyetemre kerültek fel és ott haltak meg, mint

egyetemisták. Álltunk ott a sír körül mi egykori iskolatársaik, és a szülők, ismerősök. Azonban a megrendítő gyász egyszer csak felváltotta valami más. Akkoriban különféle pártok alakultak és mindegyik párt képviselője elmondta a sírnál az előre megírt beszédét, olyan vidékiesen, hogy hát az a két ártatlan ember bizony semmi másért nem halt meg, mint a mi pártunk céljaiért. Amikor ezt már a hatodik is elmondta, akkor kezdtünk ezen gondolkodni, hát hogyan is van ez a dolog. Ott kezdett nekem leesni a tantusz, amikor ez a marakodás ilyen nyilvánvalóan, ilyen groteszk módon jelentkezett. Egyébként addig teljesen tisztán és egyértelműen éltük meg a dolgokat. És én addig nehezen tudtam azt elképzelni, hogy valaki meghal egy ügyért, mondjuk a saját meggyőződéséért, vagy hozzásodródik egy mozgalomhoz, és hogy később mindez ilyen bonyolult lehet, és hogy annyi egyetemes történelmi szempont van,

ami szerint a dolgokat meg kell ítélni. Akárhogyan is van, énhozzám ez a személyes megéltség áll közelebb. Ennek folyamatait és ennek a tragédiáit máig is jobban szeretem végiggondolni, mint tágabb összefüggéseit. Nyilván ez a foglalkozásomból is ered, történészek nem lennének objektív. Katonai stratégiának pedig kifejezetten tehetségtelen lennék, mert elsősorban ez az emberi arányú gondolkodás izgat, a belső dráma. Mindez nem jelent elszigetelődést a világtól, de engem leginkább csak ez a vetülete foglalkoztat. Ami a világból beleszorul egy emberbe. És ez már akkor is így volt.

• *Tulajdonképpen hogyan és mikor alakult ki benned az a magyarság élmény, aminek nagyon sok formája és változata visszatér a filmjeid különböző pontjain?*

Ha így visszagondolok a családukra, ezt a kifejezést, hogy „magyarság” vagy „magyar nemzet” én nem is igen hallottam otthon. Másféle felosztások

voltak, szegény emberek és gazdag emberek, vagy tisztességesek és tisztességtelenek...

• *A gyerekkorodban nemzetiségileg is elég sokszínű területen éltél. Ott is így húzódtak az emberek közti határok?*

Igen, mindig. Abban a tanyavilágban, az én gyerekkoromban sok verekedést láttam. A verekedésekben az ilyen dűlő, meg az olyan dűlő legényei karókkal mentek egymásnak, meg késekkel agyonszurkálták egymást. De bár ottan keveredve vannak a magyarokkal az ún. tirpákok, tehát a szlovák anyanyelvűek, akik kevésbé is tudnak magyarul, soha nem ez volt a verekedésnek a kiváltó oka. Mindig valami más, valami félreértés, butaság, keserűség, vagy italozás. Sőt, most furcsát mondom, én a hatvanas évek közepéig erről a kérdéstről soha nem gondolkoztam, annyira nem érdekelt.

A *Tízezer nap*-ban se gondoltunk olyasmire, hogy „magyarság” vagy „magyar sors” – nem ez volt a szempontunk,

Ítélet

(középen: Bessenyei Ferenc)

és nincs is benne erre még a legkisebb utalás se sehoh. Én ezzel a kérdéssel először már a *Tízezer nap* után találok találkozom, amikor átmentem Erdélybe.

• *Akkor jártál ott először?*

Akkor voltam először Erdélyben. Ez a hatvanas évek közepe táján volt. Ahogy végig mentünk Csoóri Sanyival Erdély különféle városain, tájain, egyszer csak nagyon furcsa érzéseink támadtak. Ennekem az volt az érzésem, hogy félre vagyok vezetve. Ez alatt az elmúlt 25-30 év alatt engem minden módon tökéletesen félre tájékoztattak Erdély történelmét, a mai erdélyi helyzetet illetően és így tovább. Emberi sorsokkal ismerkedtem meg, és ezek közül sok fojtogató volt számomra. Egyszerűen azt értettem meg, hogy anyanyelvi szempontok szerint ér megkülönböztetés ott embercsoportokat, nemcsak magyarokat, hanem szászokat, szerbeket, zsidókat is. Talán leginkább azokat terheli ez a megkülönböztetés, akik magukat zsidó származásúnak, de magyar érzelműnek tartják, mert aztán azok minden szempontból a legrosszabb helyzetben vannak. Az anyanyelvhez

INKEY ALICE FELVÉTELE

való jog van itt megkérdőjelezve. Holott én ezt természetes emberi járandóságnak tartom. Mindenkinek joga van ahhoz, hogy az anyanyelvének megfelelően élje le az életét, úgy művelődjön, úgy járjon iskolába, úgy tanítsa a gyerekeit, ahogy akarja, mert ez túl van a politikákon, meg a történelmen, ez egy olyan elemi jog, mint az embernek hogy igyék, ha szomjas. Rettenetesen tragikusnak tartom, hogy a XX. században, a szocializmus korszakában, Bartók után, Ady után és József Attila után, ez a jog lehetetlenség.

A Dózsa-filmmel (*Ítélet*, 1970) is internacionalista, méltóbb megoldást keresem, tehát nem egy nemzeti marakodást vagy huzakodást, hanem egy nagyon szigorú és a helyzetet messzemenően figyelembe vevő taktikus, és maradéktalanul tisztességes megoldást. Belekeveredtem ebbe a koprodukcióba, és azt végig csinálni egyben azt is jelentette, hogy megismerkedtem ennek a ma működő mechanizmusával. Nemcsak arról volt szó, hogy én hallok egy történetet, hanem benne kellett lenni egy torz húsdarálóban és ott hadakozni történelmi tényekért. Tehát röviden azt mondhatnám, hogy én a nacionalizmusoknak az ilyen végleges torzulásait a fasizmus édes testvérének érzékelem. Ezért kialakultak ezek ellen a jelenségek ellen a reflexeim.

• *A magyar nacionalizmus ellen is?*

Mindenféle nacionalizmus ellen, mert ha most mi azt állítanánk például Cloșca-ról, hogy ő egy híres magyar népfelkelő, aki azért halt meg, hogy... stb. Ez nem volna igaz, mert román ember volt, aki a maga népének érdekeiért szervezett fölkelést.

Elmentem abba a faluba, ahol Dózsa született Háromszékben. Ott a mai napig is alig beszélnek románul. Dózsa nem tudott írni, olvasni, nem valószínű, hogy ő átment a Regátba megtanulni románul, mert ez valahogy nem így volt. De attól, hogy Dózsa magyar ember volt, a felkelésben nem azt nézte, hogy ki honnan jött, hanem azt mondta, aki ezért a célért akar harcolni, meghalni, az jöjjön ide. Ugyanolyan bűn lenne azt mondani, hogy ez már pedig egy magyar ügy volt és ebben nem volt benne senki más, aki itt élt. Ez nem lenne tisztességes, ugyanolyan nacionalizmus lenne. Azonban a kérdés nem itt fejeződik be, hanem ott, hogy mennyiben bűnös az, aki egy ilyen kisajátítást lát, tudja ennek az internaci-

onalizmus-ellenességét, tudja az egész poklát, amit ez majd kivált és nem csinál semmit. Szóval itt van a bűnrészesség érzete, itt merül fel bennem is.

• *Gyakran hallottam azt az érvet ebben az ügyben, hogy a kormány próbál közbelépni a szinfalak mögött, javítani a helyzetet, de hogyha nyílt lépéseket tennének, az csak még rosszabb helyzetet eredményezne.*

Én ezzel nem értek egyet. Azt gondolom, hogy ez az ország éppen elég tragédiával fizetett a megkésetttségért. 1943-ban vagy 1944-ben például azt lehetett mondani, hogy ha nyíltan ellenállunk a németeknek, akkor elveszítjük Észak-Erdélyt, meg majd elveszítjük a Dél-Szlovákia magyarlakta területeit. Mindezt elveszítjük, ha mi most a németekkel vitába kezdünk, a zsidókérdést illetően. Erre ma már azt kell mondani, hogy akár elveszítjük, akár nem, elemi emberi kötelességünk, hogy ahol ezt látjuk, ottan nekünk föl kell lépünk, mint nemzetnek, vagy államnak, vagy népnek, vagy pártnak, vagy az egyes embereknek. Tehát nincs, nem lehet más meggondolás, mint a természetes emberi meggondolások, hogyha valakiket igazságtalanul ölnek, irtanak, pusztítanak, torzítanak el az életük lehetőségében, akkor ezt a természetes, tisztességes tiltakozást azonnal tegyük meg.

• *Vajon, akik ezt az ellenkező álláspontot képviselik, mivel indokolják magatartásukat?*

Ahogy én látom, ez nem egy egységes társaság. Vannak köztünk realpolitikuskok, a reális történelmi megközelítés hívei, akik valóban felelősségük teljes tudatában próbálják mérlegelni, hogy mi az, ami még használ és mi az, ami már csak árthat az ügynek. Rendkívül fontos, hogy a szocialista országok között egység legyen, azonban egység-e az, ha a létező ellentétekről nem beszélünk? Vagy pedig az az egység, amelyet a tisztázódásban és egymás kölcsönös tiszteletében küzdünk ki? Szerintem az utóbbi egység politikailag és katonailag is sokkal hatékonyabb és szilárdabb. Ennek ellenére én tisztelem a realpolitikuskok higgadságát, sok ilyen embert ismerek, és az első időkben tőlük vártam, hogy engem is lehiggasszanak és megértessék velem ezeket az ügyeket. Azonban akkor, amikor az *Ítélet* román szinkronjának meghamisításáról volt szó, mégsem védtek meg bennünket. Holott mi azt a filmet a legtisztább in-

ternacionalizmus jegyében hoztuk létre, és messzemenő méltányossággal figyelembevettük a koprodukciónak partnerek nemzeti érzékenységét is. A filmbeli seregbe például, ahol ez népviseletekben is elkülönült, bevettünk a 40 % magyar mellé, 40 % románt és 20 % szlovákot. Dózsa nemzetiségének kérdésében viszont nem engedhettünk, mivel történelmi tény, hogy ő magyar volt: Székely Dózsa György. A román szinkronban viszont csak két ember maradt magyar az egész filmből: Bakócz és Werbőczy. Dózsából Gheorghe Doja lett, Lőrinc papból Popa Laurentiu, és így tovább a gyalogos katonákat is beleértve. Amikor ezt megtudtam, különböző feljegyzéseket gyártottam, elmondva az egész megalapodás történetét, és hogy ez, ami történt, nem internacionalizmus, hanem teljes kisajátítás, amihez nem adhatjuk a nevünket sem magánemberként, sem mint koprodukciónak partner, mivel ez bűnrészesség lenne a történelemhamisításban... Végül már az öngyilkosságon gondolkoztam, és fölmerült bennem, hogy elmegyek innen.

A filmünket később politikailag elmarasztalták, ami olyan formákban is megnyilvánult, mint a [z 1970-es] pécsi játékfilmszemle fődíjának visszavonása. Hivatatosan közölték velem, hogy vegyem át a szemle fődíját. Hárman közölték: Somogyi József [a zsűri elnöke], Nagy László és Gyurkó László, hogy a 18 tagú zsűriből 17-en az *Ítélet* mellett szavaztak, egy tartózkodás volt, a Rényi Péteré. Amikor azonban elmentem a díjkiosztásra, kiderült, hogy mégsem kapja meg a film a díjat, megsemmisítették a zsűri ítéletét, a film állítólagos nacionalizmusára hivatkozva.* Holott ennek a filmnek az égvilágon semmi köze nem volt a nacionalizmushoz. Azonban itt jelentkeztek azok az erők, akik a tények mindenáron való elfödésében gondolkoznak, beletorzulnak, a tisztességes megoldást viszont elkeresztelik nacionalizmusnak, különben be kellene látniuk, hogy 10-20-30 éven át vakok voltak ezekben a kérdésekben.

*Az 1970-es filmszemlén a fődíjat Gyöngyössi Imre *Virágvasárnapja* nyerte el. A forgatókönyvírói díjat megosztották Gyöngyössi Imre és a Csoóri Sándor – Kósa Ferenc kettős között. A közönségdíjat az *Ítélet* kapta. Rényi Péter nem volt a zsűri tagja, de közismerten ellenezte az *Ítélet*-et.